

УДК 378.016:908

DOI: 10.46591/PSJM.2020.0301.0005

ТУРИЗМ І КРАЄЗНАВСТВО ЯК ОСВІТНІ ЗАСОБИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ГЕОГРАФІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

© 2020

Прасул Юлія Іванівна, кандидат географічних наук, доцент кафедри
фізичної географії та картографії

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(61022, Україна, Харків, майдан Свободи, 4, e-mail: y.prasul@karazin.ua)*

Анотація. Сучасні реформи вищої освіти спрямовані на виховання особистості, формування здатності випускників закладів вищої освіти до виконання складних спеціалізованих задач у невизначених умовах і мобільної професійної діяльності. Туризм і краєзнавство у підготовці географів є потужними недооціненими сьогодні освітніми засобами реалізації запланованих освітніх реформ. Водночас зазначені засоби активно використовуються при підготовці вчителів географії і безпосередньо в освітньому просторі закладів середньої освіти, що закладає базу для туристичної краєзнавчої підготовки фахівців-географів у вишах. Туризм і краєзнавство як освітні засоби мають багато спільного між собою: спрямовані на пізнання місцевості (різниця може полягати у територіальному рангу місцевостей), без практичної складової є неефективними, виконують освітньо-пізнавальну, комунікативну, емоційно-виховну функції, безпосередньо прив'язані до конкретної території. Завдяки останній властивості, туризм і краєзнавство нерозривно пов'язані з географією, що дає можливість використовувати їх як освітні засоби при підготовці географів, тобто здійснювати підготовку географів до туристичної краєзнавчої діяльності. Під туристичною краєзнавчою підготовкою географів у закладах вищої освіти ми розуміємо дидактичний процес формування засобами національного краєзнавства та масового туризму системи спеціалізованих знань, умінь, навичок, світогляду у загальній концепції підготовки фахівців-географів, зокрема до організації та здійснення успішної туристичної краєзнавчої діяльності. Саме така підготовка, що визначена на основі аналізу понять краєзнавство і туризм як освітніх засобів, їх функцій, здатна забезпечити виховання географа як особистості (ураховуючи потужний культуротворчий потенціал), формування здатності до виконання складних спеціалізованих задач (завдяки умінню встановлювати складні взаємозв'язки на прикладі найближчого знайомого навколишнього середовища), здатності до мобільної професійної діяльності (шляхом опанування додаткових видів зайнятості, що базуються на практичних краєзнавчих і туристично-екскурсійних знаннях).

Ключові слова: вища освіта, освітній процес, підготовка географів, географія, краєзнавство, туризм, туристична краєзнавча підготовка, освітні функції туризму, освітні функції краєзнавства.

TOURISM AND REGIONAL STUDIES AS EDUCATIONAL TOOLS IN GEOGRAPHERS TRAINING IN HIGHER SCHOOL

© 2020

Prasul Yuliia Ivanivna, Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor,
Department of Physical Geography and Cartography

*V. N. Karazin Kharkiv National University
(61022, Ukraine, Kharkiv, Svobody Square, 4, e-mail: y.prasul@karazin.ua)*

Abstract. Modern higher education reforms are aimed at educating the individual, shaping the ability of higher education institutions graduates to perform complex specialized tasks in uncertain conditions and mobile professional activity. Tourism and regional studies in geographers training are powerful underestimated educational tools of implementing planned educational reforms today. At the same time, these tools are actively used in geography teachers training and directly in the educational space of secondary education institutions, which lays the basis for tourism and regional studies training of geography specialists in higher school. Tourism and regional studies as educational tools have many things in common: they are aimed at terrain analyses (the difference may be in the territorial rank), ineffective without practical component, perform educational and cognitive, communicative, emotional and teaching functions, directly attached to a specific area. Due to the latter special feature, tourism and regional studies are inextricably linked with geography, which makes it possible to use them as educational tools for geographers training, that is, to prepare geographers for tourism local activities. By tourism and regional studies training of geographers in higher education institutions we understand the didactic process of forming a system of specialized knowledge, skills and worldview in the general concept of geographers training, in particular for the organization and implementation of successful tourism activities, through the means of national regional studies and mass tourism. It is such training, which is determined on the basis of the analysis of concepts of regional studies and tourism as educational tools, their functions and which can provide training of a geographer as an individual (taking into account the powerful cultural potential), forming the ability to perform complex specialized tasks (due to the ability to establish complex interconnections using the closest familiar environment as an example) as well as the ability to perform mobile professional activity (by mastering additional types of employment based on practical regional studies and tourism and excursion knowledge).

Keywords: higher education, educational process, geographers training, geography, regional studies, tourism, tourism and regional studies training, educational functions of tourism, educational functions of regional studies.

ТУРИЗМ И КРАЕВЕДЕНИЕ КАК ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ПРИ ПОДГОТОВКЕ ГЕОГРАФОВ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

© 2020

Прасул Юлия Ивановна, кандидат географических наук, доцент кафедры физической географии и картографии
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

(61022, Украина, Харьков, площадь Свободы, 4, e-mail: y.prasul@karazin.ua)

Аннотация. Современные реформы высшего образования направлены на воспитание личности, формирование способности выпускников высших учебных заведений выполнять сложные специализированные задачи в неопределенных условиях и способности к мобильной профессиональной деятельности. Туризм и краеведение в подготовке географов являются недооцененными сегодня мощными образовательными средствами реализации запланированных образовательных реформ. В то же время указанные сферы активно используются при подготовке учителей географии и непосредственно в образовательном пространстве учреждений среднего образования, закладывая базу для туристической краеведческой подготовки специалистов-географов в вузах. Туризм и краеведение как об-

разовательные средства имеют много общего между собой: направлены на познание местности (разница может заключаться в территориальном ранге местности), без практической составляющей являются неэффективными, выполняют образовательно-познавательную, коммуникативную, эмоционально-воспитательную функции, непосредственно привязаны к конкретной территории. Благодаря последнему свойству, туризм и краеведение неразрывно связаны с географией, что дает возможность использовать их как образовательные средства при подготовке географов, то есть осуществлять подготовку географов к туристической краеведческой деятельности. Под туристической краеведческой подготовкой географов в учреждениях высшего образования мы понимаем дидактический процесс формирования средствами национального краеведения и массового туризма системы специализированных знаний, умений, навыков, мировоззрения в общей концепции подготовки специалистов-географов, в частности к организации и осуществлению успешной туристической краеведческой деятельности. Именно такая подготовка, определенная на основе анализа понятий краеведение и туризм как образовательных средств, их функций, способна обеспечить воспитание географа как личности (учитывая мощный культуротворческий потенциал), формирование способности к выполнению сложных специализированных задач (благодаря умению устанавливать взаимосвязи на примере ближайшего знакомого окружения), способности к мобильной профессиональной деятельности (путем освоения дополнительных видов занятости, основанных на практических краеведческих и туристско-экскурсионных знаниях).

Ключевые слова: высшее образование, образовательный процесс, подготовка географов, география, краеведение, туризм, туристская краеведческая подготовка, образовательные функции туризма, образовательные функции краеведения.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Освітня реформа в Україні визначають формування патріотичної, національно свідомої, суспільно активної особистості як головне завдання. Це забезпечує індивідуальне культуротворення у природному і соціальному навколишньому середовищі, становлення мобільної професійної діяльності. Величезним, невичерпним, потужним джерелом виховання у людини високих моральних, культурних і духовних якостей є її краєзнавчі знання та любов до рідного краю, його природи і культури, вікових традицій свого народу, що є запорукою могутньої рідної держави у майбутньому. Сучасне суспільство має ряд ознак трансформації, прояв яких свідчить про необхідність поглиблення туристичної краєзнавчої підготовки випускників географічних факультетів закладів вищої освіти. Серед них прискорення зміни дійсності, що змушує формувати картину світу новітніми засобами і технологіями, становлення наново географії як фахової спеціальності, перехідний процес у переорієнтації зон впливу природничих, суспільних і гуманітарних знань, гіпердинамічні уявлення про соціокультурну дійсність, різноваріантність осмислення сучасної культури і соціокультурних явищ, активізація патріотичного осмислення історії та значення кожного куточка України. Найкраще це здійснювати через засоби національного краєзнавства і масового туризму – екскурсії, експедиції, туристичні подорожі, які використовував ще А. Макаренко для виховання у колективі. Соціокультурне перетворення, яке властиве сучасному світу, вимагає власного культуротворення, а за словами О. Корнєєва, краєзнавство є пошук себе у навколишньому середовищі і у собі [1], задіюючи тим самим інтелектуальну, емоційну, волюву сферу людини. Таким чином, краєзнавству і туризму відводиться провідна роль у відродженні національного менталітету країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядалися аспекти цієї проблеми і на яких ґрунтується авторська думка; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні туристично-екскурсійний рух, впровадженням якого займалися у закладах вищої освіти, громадських товариствах, набуває поширення наприкінці XIX століття. У цей же час у джерелах наукової і науково-популярної інформації достатньо часто зустрічається термін «краєзнавство». І наразі зазначені питання є актуальними. Про це свідчать нормативні акти [2–4], стандарти [5; 6], затверджені концепції [7], у яких розкрито роль краєзнавства у становленні державності, при формуванні змісту базової середньої освіти і при підготовці вчителів. Питання туристичної краєзнавчої підготовки постає актуально у наукових публікаціях і дисертаційних дослідженнях, які розкривають аспекти краєзнавчої підготовки школярів [8] і, відповідно, майбутніх учителів, зокрема географів [9–11]. Щодо викори-

стання краєзнавчої складової Н. Подибайло зазначає, що у теорії і практиці методики навчання географії накопичений достатній досвід, але реалізація зазначеної складової здійснюється безсистемно, тому запропоновано модель формування засобами краєзнавства предметної компетентності у процесі навчання фізичної географії [8].

Питання залучення краєзнавчої складової у процес підготовки учителів географії обговорюється у наукових колах більш жваво. Так, розкрито зміст краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії, у межах якої виділяють мотиваційний, емоційно-ціннісний, активно-пізнавальний, предметно-професійний, саморозвитку і дослідницький складники, що мають тісні взаємозв'язки між собою. І. Рожі вважає, що визначені складники краєзнавчої компетентності зможуть забезпечити становлення майбутнього вчителя як краєзнавця-дослідника [10]. Г. Попович констатує, що основою формування краєзнавчо-туристичних знань у майбутніх учителів географії є географічні, туристичні і краєзнавчі поняття на основі комплексності і виділяє у методичній моделі їх формування цільовий, змістовий, стимулюючо-мотиваційний, операційно-діяльнісний, контрольно-регулюючий, оціночно-результативний компоненти відповідно до етапів самого процесу [11]. Якщо звернутися до наукових праць щодо підготовки географів, то, як правило, звертають увагу на теоретичні, практичні, дидактичні аспекти освітнього процесу і навчального плану. Так, Я. Олійник і Т. Ніч визначили сучасний стан та мережу географічної освіти, констатуючи, що зараз вона охоплює кілька спеціальностей, як-то Географія, Науки про Землю, Туризм, Геодезія і землеустрій, Середня освіта (за предметною спеціальністю Географія) [12]. Вважаємо, що підготовка безпосередньо географів здійснюється у межах спеціальностей 106 Географія і, частково, 103 Науки про Землю. Професор Ю. Шуйський зазначає перелік основних дисциплін, що мають вивчати географи, виключаючи при цьому краєзнавство [13]. Слід зазначити відсутність дисертаційних робіт щодо підготовки географів у закладах вищої освіти.

Осторонь залишається багато питань, пов'язаних з таким потужним виховним засобом, як туризм і краєзнавство. Не розкриті моделі безперервної краєзнавчої освіти, концепції залучення туристичних краєзнавчих засобів до формування світогляду, принципи формування моделі випускника закладу вищої освіти на основі туристичної краєзнавчої компетентності, сутності і змісту туристичної краєзнавчої підготовки взагалі і у межах певної спеціальності. На останній проблемі ми і зосередимо свою увагу.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення сутності туризму і краєзнавства як освітніх засобів у ракурсі обґрунтування змісту і доцільності туристичної краєзнавчої підготовки

географів у вищій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Географія – давня фундаментальна наука, яка на засадах комплексності, регіоналізму, геосистемності, синергетизму вивчає складну надсистему «природа-населення-господарство» на різних територіальних рівнях. Вивчає один компонент не відокремлено від іншого, а як єдине функціональне утворення з об'єктами різного генезису. З іншого погляду можна представити таку надсистему як «людина-довкілля-держава». Таким чином, комплексне вивчення території є запорукою наукового забезпечення територіальної цілісності держави [14]. Якщо візьмемо територію локального рівня, то, фактично, географія перетинається з краєзнавством, зокрема географічним краєзнавством. Туристична діяльність фактично теж розпочинається з краєзнавства, з вивчення локальних краєзнавчих природних, історико-культурних та інфраструктурних туристичних ресурсів, які у подальшому, становлять систему туристичного надбання всієї України.

Як освітній засіб краєзнавство завжди цікавило науковців, бо настільки потужну силу для виховання патріотичних, культурних, моральних цінностей за синергетичним підходом не має жодна інша сфера діяльності. Туристична діяльність, як освітній засіб, володіє меншим потенціалом, оскільки синергетичний підхід не реалізований у повному обсязі (через відсутність необхідності встановлення взаємозв'язків між усіма елементами надсистеми), зате комплексний підхід і потужна мотивація виводять її на рівень формування гармонійної, комунікативної, успішної особистості. Краєзнавство і туризм нерозривно пов'язані з географією, тому туристична краєзнавча підготовка географів у закладах вищої освіти є вкрай необхідною, бо саме географія як наука володіє усім необхідним методологічним апаратом для формування туристичної краєзнавчої компетентності. Розглянемо для підтвердження цього поняття туризм і краєзнавство детальніше.

Аналізуючи визначення поняття туризм, можна їх поділити на кілька груп: туризм – це складова рекреації, тобто форма відпочинку [15], це форма міграції, тобто переміщення населення [16], це вид людської діяльності, пов'язаної з пізнанням [17], це сфера господарства, особлива галузь економіки та економічної діяльності [18]. Зазначимо, що сутність туризму як виду людської діяльності, пов'язаного з пізнанням місцевості, фігурує як складова більшості наукових визначень поняття «туризм».

До функцій туризму як освітнього засобу відносимо:

- пізнавальну і освітню, що пов'язані з досягненням світу, його особливостей та набуттям досвіду;

- комунікативну, яка спрямована на формування у людини власного ставлення до історії та сучасності через пізнання досвіду і саморозвитку під час подорожі;

- оздоровчу, бо туризм сприяє відновленню психофізичних сил і працездатності людини і, відповідно, людських ресурсів суспільства;

- задоволення емоційних потреб через зміну місця перебування та вражень;

- дозвілєву, бо раціональне використання вільного часу пов'язане із задоволенням потреб відновлення фізичних і психічних сил, пізнанням нового.

Таким чином, туристична діяльність здатна забезпечити реалізацію багатьох загальних компетентностей випускника закладу вищої освіти, як-то здатність зберігати та примножувати моральні і культурні цінності, застосовувати знання на практиці, формувати позитивну мотивацію до пізнання, автономно поглиблювати знання, реалізувати себе як члена суспільства і громадянина України.

Різні аспекти краєзнавства розглядають визнані методисти і географи, визначаючи краєзнавство з кількох

підходів: діяльнісного, дидактичного, комплексного.

Діяльнісний підхід до тлумачення краєзнавства розкриває його сутність як певного виду дії. Так, у вільній енциклопедії Вікіпедія знаходимо суто конкретно-діяльнісне тлумачення, коли під краєзнавством пропонують розуміти збір, накопичення і популяризацію відомостей про певну територію з різних точок зору. Аналогічна точка зору викладена і у Великій Радянській енциклопедії. При цьому не звертається зовсім увага ні на системність, ні на комплексність, ні на пізнання. Останній момент відокремлено у тлумаченні краєзнавства С. Поповичем [19], який розкриває поняття краєзнавства з точки зору пізнання країни шляхом комплексного вивчення певної місцевості різного територіального рівня. Також аспект вивчення окремих місцевостей конкретизований у словнику С. Ожегова. Такі підходи віддзеркалюють ставлення до краєзнавства як елементу освітнього процесу, тому фактично групування дефініцій можемо вважати не стільки за діяльнісним підходом, скільки за педагогічним.

Краєзнавство як метод синтетичного вивчення будь-якої відносно невеликої території розглядав М. Баранський [20]. Така думка панувала на початку XX століття, але і наразі можна її зустріти у навчальних посібниках.

Але найбільше поглядів у педагогічній літературі сходяться до того, що краєзнавство це не просто метод, чи наука, чи навчальна дисципліна, чи певний вид діяльності, а синтетична (комплексна) наука, яка вивчає певну територію з різних боків. Як комплекс наукових дисциплін розглядає краєзнавство О. Барков [21], зосереджуючи увагу при цьому на єдиній меті – наукове і всебічне пізнання краю. Цікавий підхід до розуміння краєзнавства запропонували Я. Жупанський, В. Круль [22]. На їх точку зору, краєзнавство – це цілісна, нерозривна і відкрита система, яка функціонує у світі тримірних системних моделей, складених з простору, часу, соціуму, визначаючи таким чином і його різновиди (відповідно географічне, історичне, соціальне краєзнавство).

Спільними ознаками усіх визначень можна назвати три основні риси: локальність, всебічність вивчення, територіальність. Таким чином, можна виділити характерні риси краєзнавства, які притаманні всім його видам: об'єкти дослідження можуть відрізнятися територіальними вимірами від локальних територій до окремих регіонів; вивчаються всі аспекти території: природа, населення з його культурою, господарство; об'єктом дослідження обов'язково виступає територія як скелет, на який нарощуються природничі, суспільні, історичні особливості, яку можна картографувати, досліджувати у різних аспектах.

Серед основних функцій краєзнавства як освітнього засобу виділяємо:

- педагогічну, бо краєзнавство як дидактичний принцип, допомагає опановувати на конкретних прикладах навички і знання про природу, господарство і культуру з усіма взаємозв'язками та підвищувати результативність навчання;

- освітньо-пізнавальну, що дозволяє розглядати краєзнавство і як елемент освітньої системи;

- наукову, яка спрямована на формування у здобувача освіти наукової синергетичної картини світу;

- практичну, що передбачає застосування на місцевості різноманітних методів дослідження для створення краєзнавчого образу краю;

- культуротворчої, яка відповідає за формування особистості, її соціальної активності, громадянської позиції, відповідальності;

- соціальної пам'яті як комунікаційної структури, бо краєзнавство сприяє руху суспільної культури, інформації про місцевість у соціальному часі певного етносу.

Краєзнавство і туризм йдуть опіч один з одним і за часту туристичне краєзнавство переходить у крає-

знавчий туризм і навпаки, а іноді поєднуються в єдине ціле. Враховуючи визначення туризму та краєзнавства, спробуємо дати визначення туристичній краєзнавчій діяльності у ракурсі підготовки студентів-географів. Туристична краєзнавча підготовка географів у закладах вищої освіти – це дидактичний процес формування засобами національного краєзнавства та масового туризму системи спеціалізованих знань, умінь, навичок, світогляду у загальній концепції підготовки фахівців-географів, зокрема до організації та здійснення успішної туристичної краєзнавчої діяльності. Шляхом розуміння краєзнавства і туризму (сутності, ролі, функцій), використання традиційних польових та інноваційних педагогічних технологій, покрокового формування комплексного світогляду в системі фахової вищої освіти вона відкриває нові можливості для врахування індивідуальних особливостей кожного здобувача, формування мотиваційних навчальних елементів та життєвої позиції, забезпечення високих інтелектуальних і патріотичних характеристик та здатності до практичної діяльності на основі синергетичного підходу.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Туризм і краєзнавство як сфери діяльності і освітні засоби мають багато спільного між собою: спрямовані на пізнання місцевості (різниця може полягати у територіальному рангу місцевості та предметі вивчення), без практичної складової є неефективними, виконують освітньо-пізнавальну, комунікативну, емоційно-виховну функції, безпосередньо прив'язані до конкретної території. Завдяки останній властивості, туризм і краєзнавство нерозривно пов'язані з географією, що дає можливість використовувати їх як освітні засоби при підготовці географів, тобто здійснювати підготовку географів до туристичної краєзнавчої діяльності. Зазначена можливість допоможе реалізувати індивідуальне культуротворення і становлення професійної мобільності майбутніх географів.

Туристична краєзнавча підготовка географів потребує в сучасних умовах переосмислення змісту на засадах синергетичності і геосистемності; концептуальної актуалізації в стандартах вищої освіти України за спеціальністю 106 Географія, особливо на I (бакалаврському) освітньо-професійному рівні вищої освіти, а також в освітньо-професійних програмах підготовки географів; розробки модельної стратегії впровадження у фахову вищу освіту з модернізацією, а іноді і нововведенням, її змістовних компонентів у напрямку формування загальних цінностей життя людини як живої істоти, як особистості, як громадянина.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Корнєєв О. В. Загальнометодичні засади географічного краєзнавства. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: зб. наук. пр. 2009. Вип. 9. С. 130–137.
2. Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 черв. 2002 р. № 789. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-2002> (дата звернення: 20.03.2020).
3. Про додаткові заходи щодо державної підтримки культури і мистецтва в Україні: Указ Президента України від 30 груд. 2013 р. № 717/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/717/2013> (дата звернення: 20.03.2020).
4. Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні: Указ Президента України від 23 січ. 2001 р. № 35/2001. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/35/2001> (дата звернення: 20.03.2020).
5. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 лист. 2011 р. № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011> (дата звернення: 20.03.2020).
6. Обозний В. В. Стандарт географічно-краєзнавчої освіти та туристської підготовки фахівця у педагогічному вузі. Київ: Науковий світ, 2000. 62 с.
7. Обозний В. В. Концепція краєзнавчої освіти та виховання (шкільної, позашкільної, вищої педагогічної). Київ: Науковий світ, 2000. 47 с.
8. Побідайло Н. Г. Методика реалізації краєзнавчої складової в процесі навчання фізичної географії: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки НАПН України. Київ, 2015. 222 с.
9. Попович Г. Л. Методика формування краєзнавчо-туристичних знань у майбутніх учителів географії: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Полтавський національний педагогічний університет імені

В. Г. Короленка. Полтава, 2015. 259 с.

10. Тімець О. В. Підготовка майбутніх учителів географії і біології до краєзнавчо-туристської роботи з учнями: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України. Київ, 2001. 20 с.
11. Рожі І. Г. Зміст та структура краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки. 2017. Вип. 34. С. 166–175.
12. Олійник Я., Нич Т. Сучасна географічна освіта в Україні. Journal of Education, Health and Sport. 2017. № 7. С. 557–560.
13. Шуйський Ю. Д. К вопросу о формировании учебной программы по географии в высших учебных заведениях. Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки. 2014. Т. 19. Вип. 3. С. 138–149.
14. Сюткін С. І. Сучасна географія і класифікація наук. Актуальні проблеми сучасної географічної науки та освіти: зб. матеріалів круглого столу, 7 жовт. 2016 р. Суми: вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. С. 3–5.
15. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. Київ: Палітра, 1997. 130 с.
16. Азар В. І. Экономика и организация туризма (Методические вопросы). Москва: Экономика, 1973. 184 с.
17. Філософські нариси туризму: наук.-навч. видання / за ред. В. С. Пазенка. Київ: Український центр духовної культури, 2005. 328 с.
18. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методології, методи, методики: навч. посібник. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.
19. Лугова О. І., Попович С. І. Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та генези. Туристично-краєзнавчі дослідження. 2004. Вип. 5. С. 3–53.
20. Баранський Н. Н. О школьном краеведении. Методика преподавания экономической географии. Москва: Учпедгиз, 1960. С. 410.
21. Барков А. С. О научном краеведении. Вопросы методики и истории географии. Москва: изд-во АПН, 1961. С. 79–83.
22. Жупанський Я. І., Круль В. П. До питання про географічні засади сучасного національного краєзнавства. Український географічний журнал. 1993. № 3. С. 52–55.